

PASIRENKAMO RIZIKOS LYGIO PASTOVUMAS ĮVAIRIOSE SPRENDIMŲ SITUACIJOSE

Auksė Endriulaitienė

Lektorė
Vytauto Didžiojo universitetas
Socialinių mokslų fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra
K. Donelaičio g. 52-316, LT-3000 Kaunas
Tel. (8 37) 32 33 61
El. paštas: a.endriulaitienė@smf.vdu.lt

Vaclovas Martišius

Docentas
Vytauto Didžiojo universitetas
Socialinių mokslų fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra
K. Donelaičio g. 52-316, LT-3000 Kaunas
Tel. (8 37) 32 33 61

Kadangi gyvename didžiulio nerimo ir netikrumo laikais, pastaruoju metu socialinių mokslų atstovų domėjimasis rizika smarkiai padidėjo. Pagrindinė teorija, analizuojanti rizikingus sprendimus, yra D. Kahnemano ir A. Tversky'o sukurta prospektų teorija, kuri akcentuoja situacijos veiksnius, nulemiančius sprendimo rizikos lygį. Prieštaringi tyrimų rezultatai paskatino psichologus iškelti mintį, kad žmonės turi tam tikrą asmenybės savybę – polinkį rizikuoti. Šio tyrimo tikslas – nustatyti, ar yra įvairiose sprendimų situacijose pasirenkamo rizikos lygio, kuris gali būti asmenybės bruožo – polinkio rizikuoti rodiklis, ryšys. Tyrime dalyvavo 262 Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetų studentai; jie pildė Pasirinkimo dilemų klausimyną bei Sprendimų priėmimo stiliaus skalę. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad rizikos lygis, pasirenkamas įvairiose sprendimų situacijose, yra santykinai pastovus dydis ir gali būti susijęs su asmenybės bruožu – polinkiu rizikuoti. Taigi gauti tyrimo duomenys leidžia diskutuoti su tais psichologais, kurie ypač akcentuoja situacijos svarbą priimant rizikingus sprendimus ir nuvertina asmenybės bruožų įtaką žmogaus pasirinkimams.

Mažai kas ginčytų, kad gyvename didžiulio nerimo ir netikrumo laikais. Žiniasklaida kas dieną praneša apie daugybę nelaimių visame pasaulyje. Tai mums primena, kad gyvename krizių, nesaugumo ir negandų laikais (Wilkinson, 2001), kai reikia vertinti ir priimti įvairaus rizikos lygio sprendimus. Todėl pastaruoju metu socialinių mokslų atstovų susidomėjimas rizika smarkiai padidėjo.

Pagrindinė teorija, analizuojanti rizikingus sprendimus, yra D. Kahnemano ir A. Tversky'o

(1979) sukurta *prospektų teorija* (Kahneman & Tversky, 1979; Lim, 1995; Myers, 1995; Zeelenberg & Van Dijk, 1997). Ji aiškina vidutinio asmens pasirinkimus įvairiose sprendimų situacijose labiausiai akcentuodama situacinius veiksnius, nulemiančius sprendimo rizikos lygį (McDougal, 1995). D. Kahneman ir A. Tversky (1979) teigia, kad žmonės, rinkdamiesi iš dviejų alternatyvių veiksmo būdų, apibūdintų laimėjimų terminais, yra linkę teikti pirmenybę garantuotai alternatyvai (tuomet dauguma žmonių

vengia rizikos) ir teikia pirmenybę rizikingai galimybei, kai renkasi iš dviejų alternatyvų, apibūdintų kaip praradimai (tuomet dauguma žmonių linkę rizikuoti). Prospektų teorija numato, kad ta pati alternatyva, suformuluota skirtingais terminais, žmogui atrodo nevienodai (Wang & Johnston, 1995; Birnbaum & Chavez, 1997; Williams & Wong Wee Voon, 1999; Sullivan & Kida, 1995). Tačiau rinkdamiesi žmonės neretai nukrypsta nuo šio įprasto elgesio modelio, kadangi jų nuostatos rizikos atžvilgiu nevienodos (Lopes, 1987). Net tuomet, kai pagal prospektų teoriją tikimasi, kad asmuo rinksis saugų nerizikingą sprendimą, tam tikra dalis žmonių visada siekia rizikos. Todėl psichologai vis dažniau ima pripažinti, jog žmonės turi tam tikrą asmenybės savybę – polinkį rizikuoti, ir mano, kad apytiksliai penki procentai populiacijos yra visada linkę tai daryti (McDougal, 1995).

Šis faktas paskatino psichologus, analizuojančius rizikingą elgesį, vėl atkreipti dėmesį į *asmenybės bruožų teoriją*, kuri buvo atmesta kaip netinkama aiškinti rizikingą elgesį ir rizikingus sprendimus (Boverie, Scheuffele, Raymond, 1995). Asmenybės bruožų teorijos esminė prielaida – asmuo turi tam tikrą rizikavimo bruožą, kuris reiškiasi tiek priimant sprendimus, tiek rizikingai elgiantis. N. Kogan ir M. A. Wallach (1964) tikriausiai pirmieji iškėlė mintį, kad yra žmonių, kurie rizikingose situacijose elgiasi panašiai. Jie teikia pirmenybę tam tikram rizikos lygiui, ir jų elgesys paprastai daug nekinta keičiantis užduoties tipui (Kogan & Wallach, 1964). Remiantis asmenybės bruožų teorija, *polinkis rizikuoti yra viena asmenybės dispozicijų, vidinė žmogaus tendencija elgtis daugiau ar mažiau rizikingai*. Ši tendencija gali reikštis kaip polinkis

priimti rizikingus sprendimus ar kaip polinkis rizikingai elgtis. Tai bendra tikimybė, kad asmuo elgsis daugiau ar mažiau rizikingai (Sitkin & Pablo, 1992, p. 16).

Iš karto kyla klausimas, kodėl šį bruožą turi tik kai kurie žmonės, o kiti – ne? Vienareikšmiškai atsakyti į klausimą – ar egzistuoja polinkis rizikuoti arba vengti rizikos, o gal rizikavimas priklauso tik nuo aplinkos, situacijos, kurioje asmuo priima sprendimą – iki šiol nepavyko. Kai kurie autoriai postuluoja polinkį rizikuoti kaip santykinai pastovų asmenybės bruožą (Kogan & Wallach, 1964; March, 1994, 1996). Kai kuriose ekonominėse ir matematinėse teorijose visi žmonės yra laikomi vengiančiais rizikos; kiti autoriai mano, kad, priešingai, žmonės iš pradžių priima rizikingesnius sprendimus, ir tik vėliau patirtis skatina saugesnius jų sprendimus (Barkan, Zohar & Erev, 1998).

Rizikos kompensacijos modelis taip pat pripažįsta pastovų žmogaus rizikavimo bruožą, kuris gali kisti dėl situacinių faktorių. Pagal šį modelį buvo iškeltos kelios prielaidos:

- „kiekvienas turi polinkį rizikuoti,
- visų individų polinkis rizikuoti yra skirtingas,
- potencialus atlygis už rizikavimą šį polinkį keičia,
- savo ar kitų patirtos žalos suvokimas keičia rizikos suvokimą,
- individualus sprendimas rizikuoti yra balansavimas tarp naudos ir žalos – rizikos suvokimas nusveria polinkį rizikuoti,
- patirti nuostoliai įvykio metu pagal apibrėžimą yra rizikavimo padariniai. Kuo daugiau individas rizikuoja, tuo daugiau jam ar jai teks ir atlygio, ir nuostolių“ (Adams, 2001, p. 28).

Vis dėlto nemažai surinktų duomenų nepatvirtina nekintamo asmenybės bruožo – polin-

kio rizikuoti, ir mokslininkai mano, kad sunku tikėtis, jog visose gyvenimo situacijose asmuo sieks rizikos arba vengs rizikuoti (Beattie, Baron, Hershey & Spranca, 1994; Boverie, Scheufele & Raymond, 1994). Tyrimai rodo, kad net tą pačią dieną įvairiose situacijose, skirtinguose socialiniuose kontekstuose tas pats asmuo gali pareikšti kitokią nuomonę apie tą pačią riziką, su kuria susiduria. Tai priklauso nuo aplinkinių žmonių ir socialinės veiklos (Wilkinson, 2001). Prieštarinčių duomenų skatinami asmenybės bruožų teorijos atstovai kėlė įvairias hipotezes, kodėl sunku įrodyti, kad egzistuoja stabilus asmens polinkis rizikuoti: 1) nė vienas arba tik kai kurie pasiūlyti matai iš tiesų matuoja rizikavimo dispoziciją; 2) rizikavimas yra dispozicija, būdinga tik tam tikros kategorijos žmonėms; 3) rizikavimo matai nesuteikia tiriamajam asmeniui tikrosios rizikos atmosferos, kurios reikia rizikavimo tendencijoms išmatuoti; 4) tiriamieji gali suvokti save kaip rizikuojančius ir taip elgtis hipotetinėse pasirinkimo situacijose tyrimo metu, o iš tiesų tokie nebūti ir kt. (Kogan & Wallach, 1964; Jackson, Hourany & Vidmar, 1972).

Tačiau tai, kad vienprasmiškai nepavyko įrodyti bendro polinkio rizikuoti bruožo egzistavimo, nenuneigia galimybės, kad kiekvienas asmuo turi polinkį rizikuoti, kuris yra santykinai stabilus bėgant laikui, ir kad žmonių polinkis rizikuoti nėra vienodas. Prieštarinčių tyrimų rezultatai skatina mokslo tyrimuose kelti hipotezę, kad žmonės turi skirtingą rizikos pomėgį, ir kai kurie asmenys dažniau siekia rizikos, o kai kurie – dažniau jos vengia. Manoma, kad ši nuostata rizikuoti nusistovi gyvenime santykinai anksti ir vėliau išlaikoma kaip pastovus asmenybės bruožas (March, 1994), taip pat kad rizikos vengiantys ir jos siekiantys žmonės pasirenka kitokias pareigas, profesijas, pavyzdžiui,

asmenybės bruožų teorija teigia, kad povandėniniai nardytojai, lenktynininkai turi iš prigimties didesnę polinkį rizikuoti nei pašto darbuotojai arba profesoriai (March, 1994). Tai gali būti susiję ir su asmenybės motyvacijos skirtumais – kai kurių psichologų nuomone, žmonės gali būti labiau vengiantys nesėkmės ir dėl to mažiau rizikuoti, o kai kurie labiau orientuoti į sėkmę, siekia jos, ir dėl to labiau mėgsta riziką (Atkinson, 1964; Kozeleckij, 1979; Williams, Narendran, 1999).

Nors įvairios sprendimų situacijos gali skatinti nevienodo rizikos lygio pasirinkimą, nors dauguma dabartinių tyrimų patvirtina, kad rizikos lygis yra ir individualių bruožų, ir situacinių veiksnių sąveikos rezultatas, remiantis bruožų teorija ir anksčiau minėtų tyrimų rezultatais bei jų prieštarinėjimu buvo iškelta hipotezė, kad įvairiose sprendimų situacijose pasirenkamas rizikos lygis yra santykinai pastovus. Žinoma, jis gali šiek tiek kisti dėl situacinių veiksnių įtakos, tačiau dažnai psichologinių tyrimų rezultatuose minima, kad vienos rūšies rizikingas elgesys yra susijęs su rizikingu kitos rūšies elgesiu – jei asmuo yra linkęs rizikuoti vienoje situacijoje, tai dažnai jis būna linkęs rizikuoti ir kitose situacijose (Irwin, Millstein, 1986, 1991). Tai gali padėti numatyti asmens elgesį, kadangi rizikingi veiksmai yra tarpusavyje susiję (Benthin, Slovic, Severson, 1993). Tačiau tokie rezultatai gaunami ir mintys keliamos tyrimuose, susijusiuose su rizikingu elgesiu, o suprasti, ar žmogaus sprendimų rizikingumas vienoje situacijoje gali padėti numatyti jo rizikingus sprendimus kitose situacijose, yra sunku. Nors rizikingą elgesį tiriantys autoriai mažiau abejoja asmenybės bruožo – polinkio rizikuoti egzistavimu, vis dėlto nėra aišku, ar šis bruožas atsiskleidžia ir rizikingų sprendimų srityje. Dažniau autoriai nurodo, kad žmonių samprotavimai ir elgesys skiriasi,

tačiau šie skirtumai praktiškai netyrinėjami (Kühberger, 1998). Kadangi sprendimų rizikavimo pastovumo tyrimų praktiškai nepavyko rasti, buvo suformuluotas šio *tyrimo tikslas* – nustatyti, ar egzistuoja skirtingose sprendimų situacijose pasirenkamo rizikos lygio, kuris gali būti asmenybės bruožo – polinkio rizikuoti – indeksas, ryšys. Buvo nuspręsta tyrimui pasirinkti homogeniškas pagal lytį ir sprendimų priėmimo stilių tiriamųjų grupes ir analizuoti tiriamųjų pasirenkamą rizikos lygį įvairiose sprendimų situacijose. Pasirenkamas *rizikos lygis* sprendimo situacijoje buvo apibrėžtas kaip pasisekimo tikimybė, kurią žmogus renkasi kaip pakankamą rizikingo sprendimo alternatyvą (pasisekimo tikimybė, kuriai esant asmuo renkasi rizikingą sprendimo alternatyvą) (Kogan, Wallach, 1964).

Sprendimų priėmimo stilius tirti buvo pasirinktas kaip žmogaus savybė, daugelio autorių nuomone, susijusi su nuostatomis rizikuoti (Scott, Bruce, 1995; Yousef, 1998). Be to, tai naudinga charakteristika, kurios supratimas ir tyrimų rezultatai gali būti panaudoti tiek praktiniams, tiek akademiniais tikslams organizacinės psichologijos srityje. Psichologai pripažįsta, kad sprendimų priėmimo stilius yra naudinga priemonė, leidžianti suprasti vadovų sprendimų priėmimą, problemų sprendimo būdus ir pan. (Scott, Bruce, 1995; Yousef, 1998).

Šiame tyrime pasirinktas S. G. Scotto ir R. A. Bruce'o (1995) *sprendimų priėmimo stiliaus* apibrėžimas: *išmoktas, įprastas individo reagavimo sprendimo situacijoje būdas, įprastas polinkis reaguoti tam tikru būdu specifiniame sprendimų kontekste* (Scott & Bruce, 1995, p. 820). Apibendrinę literatūrą ir tyrimus, šie autoriai išskyrė penkis sprendimų priėmimo stilius. Tai: a) racionalus – rūpestingas alternatyvų ieškojimas ir loginis jų įvertinimas; b) in-

tuityvus – pasitikima nuojautomis ir jausmais; c) priklausomas – ieškoma kitų asmenų patarimo ir nuorodų; d) vengiantis – stengiamasi išvengti sprendimų priėmimo; e) spontaniškas – siekiama, kad sprendimo priėmimas truktų kuo trumpiau (Scott, Bruce, 1995).

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 262 18–26 metų asmenys (amžiaus vidurkis 19,17, standartinis nuokrypis – 1,25; 74 vyrai ir 188 moterys). Visi jie buvo Vytauto Didžiojo universiteto ir Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto studentai.

Tyrimo užduotys. Sprendimų situacijos buvo pateikiamos naudojant *Pasirinkimo dilemų klausimyną* (N. Kogan, M. A. Wallach, 1964, 1967). Tiriamiesiems buvo pateikiamas dvylikos situacijų aprašymas. Kiekvienoje situacijoje reikėjo rinktis tarp saugaus ir rizikingo veiklos būdų. Tiriamieji turėjo nurodyti, kokiai pasisekimo tikimybei esant rinktųsi rizikingą alternatyvą visose dvylikoje situacijų (buvo pateikta po tris sveikatos, piniginės, etinės ir socialinės rizikos srities situacijas; piniginė rizika buvo susijusi su finansiniais praradimais; rizika sveikata apėmė galimybę susižeisti fiziškai arba prarasti sveikatą, gyvybę; etinė rizika buvo susijusi su galimybe pažeisti normatyvines etines vertybes; socialinė rizika apėmė situacijas, kuriose kyla grėsmė tiriamojo reputacijai ir garbei kitų akyse, socialiniams santykiams). Tikimybių lygiai, pateikiami rizikingai alternatyvai pasirinkti, buvo: 1 pasisekimo šansas iš 10, 3 iš 10, 5 iš 10, 7 iš 10, 9 iš 10. Tiriamasis taip pat galėjo atsisakyti rizikuoti. Tada jam buvo priskiriamas 10 iš 10 įvertinimas. Šios tikimybės apibūdino pasirenkamą sprendimo situacijos rizikos lygį. Kuo didesnis pasisekimo šansas buvo nurodomas, tuo

žemesnis rizikos lygis buvo būdingas tiriamajam. Sprendimų situacijos buvo išverstos iš anglų kalbos dviejų vertėjų (iš anglų į lietuvių, o paskui iš lietuvių vėl į anglų), skalės vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho α lygus 0,89. Kai kurios originalios Kogano ir Wallacho (1964) situacijos buvo pakeistos išlaikant tą pačią struktūrą, remiantis kitų autorių patirtimi ir tyrimais (pvz., Jackson, Hourany, Vidmar, 1972; Witte, Lutz, 1982, kn.: „Group Decision Making“). Pakeitimai buvo padaryti tam, kad situacijų turinys būtų artimesnis Lietuvos tiriamųjų patirčiai (pvz., pakeista minima vietovė ar pan.).

Tyrime buvo naudojamas *Bendras sprendimų priėmimo stiliaus matas (General Decision Making Style)* – S. G. Scott'o ir R. A. Bruce'o (1995) pasiūlyta metodika. Ji buvo išversta iš anglų kalbos dviejų vertėjų (iš anglų į lietuvių, o paskui iš lietuvių vėl į anglų), kad nebūtų nutolta nuo originalo (skalės vidinio suderinamumo koeficientas Cronbacho $\alpha = 0,72$). Tikrinant skalės patikimumą buvo atliktas pakartotinis tyrimas (retestas) tiems patiems tiriamiesiems (pirmojo ir antrojo tyrimo duomenų koreliacijos koeficientai buvo statistiškai patikimi, $p < 0,01$, $r = 0,6 \pm 0,05$). Taip pat buvo atlikta šios metodikos faktorių analizė norint nustatyti, ar Lietuvos populiacijoje taikant šią metodiką fiksuojami tie patys faktoriai, kaip ir populiacijoje, kuriai tirti metodika buvo sukurta. Statistinė analizė parodė, kad išskirti faktoriai atitinka penkis autorių pasiūlytus (racionalų, intuityvų, priklausomą, vengiantį, spontanišką sprendimų priėmimo stilių). Metodiką sudaro 25 Likerto skalės tipo teiginiai, kuriuos tiriamieji turi įvertinti nuo 1 iki 5 pagal teiginio tikimą apibūdinti jų elgesį (pvz., „Paprastai svarbius sprendimus aš priimu paskutinę minutę“, „Aš vengiu priimti svarbius sprendimus iki tol, kol manęs nepriverčia

būtinybė“, „Jeigu kiti žmonės mane palaiko, man lengviau priimti svarbius sprendimus“). Metodika leidžia išskirti penkis vyraujančius sprendimų priėmimo stilius pagal surinktą balų skaičių – racionalų, intuityvų, priklausomą, vengiantį ir spontanišką. Jei tiriamasis surinko po lygiai dviejų ar daugiau skalių balų, jo sprendimų priėmimo stilius buvo įvardytas kaip neapibrėžtas ir į tyrimo duomenų analizę nebuvo įtrauktas.

Tyrimo eiga. Kiekvienam tiriamajam iš karto buvo pateikiamos tos pačios dvylika sprendimo situacijų ir sprendimų priėmimo stiliaus skalė. Instrukcijos buvo pateikiamos raštu ir, tiriamojo prašymu, dar kartą paaiškinamos žodžiu.

Tyrimo rezultatai

Siekiant patikrinti hipotezę, kad pasirenkamas sprendimų rizikos lygis įvairiose situacijose yra santykinai pastovus, tiriamųjų duomenys buvo suskirstyti į homogeniškas grupes (pvz., vyrai ir moterys; pagal tai, ar asmenims būdingas racionalus, ar intuityvus, ar vengiantis sprendimų priėmimo stilius ir pan.). Vyrų ir moterų grupės buvo sudarytos remiantis vieno faktoriaus dispersinės analizės rezultatais, kurie atskleidė, kad lyties įtaka pasirenkamam sprendimo rizikos lygiui yra statistiškai reikšminga ($F(1,260) = 9,72$, $p < 0,01$). Todėl siekiant išvengti lyties įtakos rezultatams analizuojant žmogaus pasirenkamą rizikos lygį įvairiose situacijose vyrų ir moterų duomenys buvo analizuojami atskirai.

Analizuojant, ar įvairiose sprendimų situacijose žmonės renkasi panašų rizikos lygį, pirmiausia buvo skaičiuojamas nurodyto rizikos lygio vidurkis keturiose sprendimų situacijų grupėse – sveikatos, pinigine, etinė ir socialinė rizika (žr. 1-ą lentelę).

Kaip jau buvo minėta, kuo žmogus renkasi didesnę pasisekimo šansą, tuo žemesnis yra jo

pasirenkamas rizikos lygis. 1-oje lentelėje pateikiami rezultatai atskleidžia, kad moterys visose sprendimų situacijų grupėse renkasi žemesnį rizikos lygį nei vyrai (skirtumas statistiškai reikšmingas, dviejų faktorių dispersinės analizės rezultatai – 2(lytis) × 4(rizikos sritis) – F(3,780) = 2,73, p < 0,05). Moterų nurodytas šansų vidurkis sveikatos rizikos srityje – 0,61, vyrų – 0,58; piniginės rizikos srityje skirtumai dar didesni: moterų nurodytas šansų vidurkis – 0,57, vyrų – 0,65; etinės rizikos srityje moterų nurodytas vidurkis – 0,70, vyrų – 0,60; socialinės rizikos srityje rezultatai atitinkamai panašūs į kitų sričių, moterų nurodytas vidurkis – 0,60, vyrų – 0,56.

Norint atsakyti į klausimą, ar yra ryšys tarp įvairiose sprendimų situacijose pasirenkamo rizikos lygio, buvo nustatyti priimtino rizikos ly-

gio vidurkių keturiose minėtose rizikos srityse (sveikatos, piniginė, etinė ir socialinė) koreliacijos koeficientai (rezultatai pateikiami 2-oje ir 3-ioje lentelėse).

Iš 2-os lentelės matyti, kad vyrų pasirenkamo rizikos lygio pastovumas įvairiose rizikingose situacijose labai didelis. Buvo gauti statistiškai patikimi aukšti visų keturių sričių koreliacijos koeficientai: 0,40 – etinės ir sveikatos rizikos, 0,59 – piniginės ir sveikatos rizikos, 0,63 – etinės ir piniginės rizikos, 0,65 – socialinės ir sveikatos rizikos.

3-ioje lentelėje pateikti moterų pasirenkamo rizikos lygio analizės rezultatai šiek tiek skiriasi nuo vyrų. Moterų pasirenkamas rizikos lygis įvairių rūšių rizikos situacijose nėra toks pastovus kaip vyrų, kadangi pasirenkamo rizikos ly-

1 lentelė. Vyrų ir moterų pasirenkamo rizikos lygio įvairiose rizikos srityse vidurkiai

	<i>Rizika sveikata</i>	<i>Piniginė rizika</i>	<i>Etinė rizika</i>	<i>Socialinė rizika</i>
	Nurodytų šansų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai			
Vyrai	0,58 (0,21)	0,57 (0,19)	0,60 (0,23)	0,56 (0,20)
Moterys	0,61 (0,17)	0,65 (0,17)	0,70 (0,22)	0,60 (0,19)

2 lentelė. Vyrų pasirenkamo įvairiose sprendimų situacijose rizikos lygio ryšiai (Pearsono koreliacijos koeficientai ir jų statistinis reikšmingumas)

	<i>Piniginė rizika</i>	<i>Etinė rizika</i>	<i>Socialinė rizika</i>
Rizika sveikata	0,59 (p < 0,001)	0,40 (p < 0,001)	0,65 (p < 0,001)
Piniginė rizika		0,63 (p < 0,001)	0,50 (p < 0,001)
Etinė rizika			0,54 (p < 0,001)

3 lentelė. Moterų pasirenkamo įvairiose sprendimų situacijose rizikos lygio ryšiai (Pearsono koreliacijos koeficientai ir jų statistinis reikšmingumas)

	<i>Piniginė rizika</i>	<i>Etinė rizika</i>	<i>Socialinė rizika</i>
Rizika sveikata	0,30 (p < 0,001)	0,16 (p < 0,05)	0,25 (p < 0,001)
Piniginė rizika		0,38 (p < 0,001)	0,44 (p < 0,001)
Etinė rizika			0,37 (p < 0,001)

gio vidurkio koreliacijos koeficientai įvairiose sprendimų situacijose yra mažesni (nuo 0,16 iki 0,44), nors visi gauti koreliacijos koeficientai buvo statistiškai patikimi. Piniginės ir sveikatos rizikos sričių koreliacijos koeficientas buvo 0,30, etinės ir piniginės rizikos – 0,38, etinės ir sveikatos rizikos – 0,16, socialinės ir sveikatos rizikos – 0,25, socialinės ir piniginės rizikos – 0,44, o etinės ir socialinės rizikos – 0,37.

Siekiant papildyti anksčiau minėtus tyrimo rezultatus ir patikrinti, ar žmonių pasirenkamas rizikos lygis įvairiose sprendimų situacijose išlieka santykinai pastovus, tiriamieji buvo suskirstyti į grupes pagal sprendimų priėmimo stilių. Skirstant tiriamuosius į grupes pagal šį kriterijų, nebuvo atsižvelgiama į lytį (ir dėl per mažo tiriamųjų skaičiaus grupėse, ir dėl dviejų faktorių dispersinės analizės rezultatų, kuri atskleidė, jog sprendimų priėmimo stiliaus ir lyties sąveika neturi statistiškai reikšmingos įtakos pasirenkamam sprendimo rizikos lygiui – $F(1,250) = 1,95, p > 0,05$). 4-oje lentelėje pateikti tiriamųjų nurodytų pasi-

sekimo įvairiose rizikos srityse šansų vidurkiai atsižvelgiant į sprendimų priėmimo stilių.

Kadangi 4-oje lentelėje pateikiami rezultatai atskleidė, kad spontaniškas sprendimų priėmimo stilius buvo būdingas tik labai nedaugeliui tiriamųjų (11 asmenų), jų duomenys į tolesnę analizę nebuvo įtraukti, o analizuojamas tik racionalus, intuityvus, vengiantis bei priklausomas sprendimų priėmimo stilius (4-os lentelės rezultatai atskleidžia įvairių sprendimų situacijų pasisekimo šansų pasirinkimą, tikriausiai didžiausi nurodytų pasisekimo šansų pagal sprendimų priėmimo stilių skirtumai yra sveikatos rizikos srityje). Bendrai palyginus rezultatus galima pastebėti, kad asmenys, kuriems būdingas racionalus arba vengiantis sprendimų priėmimo stilius, dažniausiai renkasi žemesnį rizikos lygį įvairiose srityse (šansų vidurkiai nuo 0,60 iki 0,69, kai sprendimų stilius racionalus, ir nuo 0,63 iki 0,67 – kai vengiantis), nei kitais sprendimo stiliais pasižymintys asmenys (sprendimų stiliaus įtaka sprendimų rizikingumui buvo statistiškai reikšminga, $F(5,250) = 3,65$,

4 lentelė. Rizikos lygio vidurkių pasiskirstymas įvairiose rizikos srityse pagal sprendimų priėmimo stilių

	<i>Rizika sveikata</i>	<i>Piniginė rizika</i>	<i>Etinė rizika</i>	<i>Socialinė rizika</i>
	Nurodytų šansų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai			
Racionalus sprendimų priėmimo stilius (74 asmenys)	0,63 (0,18)	0,64 (0,18)	0,69 (0,22)	0,60 (0,20)
Intuityvus sprendimų priėmimo stilius (52 asmenys)	0,55 (0,19)	0,60 (0,18)	0,69 (0,24)	0,58 (0,21)
Priklausomas sprendimų priėmimo stilius (53 asmenys)	0,59 (0,19)	0,63 (0,16)	0,68 (0,21)	0,58 (0,18)
Vengiantis sprendimų priėmimo stilius (30 asmenų)	0,64 (0,19)	0,67 (0,22)	0,65 (0,24)	0,63 (0,21)
Spontaniškas sprendimų priėmimo stilius (11 asmenų)	0,60 (0,12)	0,61 (0,15)	0,52 (0,23)	0,61 (0,18)

$p < 0,01$). Rizikingiausius sprendimus rinko si asmenys, kuriems būdingas intuityvus (šansų vidurkiai nuo 0,55 iki 0,69) ir spontaniškas (šansų vidurkiai nuo 0,52 iki 0,61) sprendimų priėmimo stilius.

Toliau analizuojant duomenis buvo skaičiuojami pasirinkto rizikos lygio įvairiose sprendimų situacijose pagal sprendimų priėmimo stilių koreliacijos koeficientai. Rezultatai pateikiami 5-oje lentelėje.

5-oje lentelėje pateikiami rezultatai taip pat byloja apie aukštą asmens pasirenkamo rizikos lygio pastovumą tiek pasižymint racionaliu (statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai nuo 0,36 iki 0,42), tiek intuityviu (statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai nuo 0,38 iki 0,54), tiek priklausomu (statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai nuo 0,28 iki 0,66), tiek ven-

giančiu sprendimų priėmimo stiliu (statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai nuo 0,38 iki 0,72). Tik keletas koreliacijos koeficientų yra statistiškai nereikšmingi (etinės ir sveikatos rizikos – 0,10, etinės ir socialinės rizikos – 0,17, kai sprendimų priėmimo stilius racionalus; piniginės ir sveikatos rizikos – 0,35, kai sprendimų priėmimo stilius vengiantis).

Rezultatų aptarimas

Siekiant tyrimo tikslo ir tikrinant hipotezę, kad vyrų ir moterų pasirenkamas rizikos lygis yra santykinai pastovus įvairiose situacijose, susijusiose su rizika, buvo skaičiuojami pasirinkto rizikos lygio vidurkių keturiose rizikos srityse (rizika sveikata, piniginė rizika, socialinė bei etinė rizika) koreliacijos koeficientai. Gauti tyrimo

5 lentelė. Tiriamųjų, kuriems būdingas racionalus, intuityvus, priklausomas arba vengiantis sprendimų priėmimo stilius, pasirenkamo rizikos lygio įvairiose sprendimų situacijose ryšiai (Pearsono koreliacijos koeficientai ir jų statistinis reikšmingumas)

		<i>Piniginė rizika</i>	<i>Etinė rizika</i>	<i>Socialinė rizika</i>
Racionalus	Rizika sveikata	0,38 ($p < 0,001$)	0,10 ($p > 0,10$)	0,36 ($p < 0,001$)
	Piniginė rizika		0,41 ($p < 0,001$)	0,42 ($p < 0,001$)
	Etinė rizika			0,17 ($p > 0,10$)
Intuityvus	Rizika sveikata	0,54 ($p < 0,001$)	0,38 ($p < 0,01$)	0,44 ($p < 0,001$)
	Piniginė rizika		0,49 ($p < 0,001$)	0,49 ($p < 0,001$)
	Etinė rizika			0,51 ($p < 0,001$)
Priklausomas	Rizika sveikata	0,36 ($p < 0,01$)	0,28 ($p < 0,05$)	0,48 ($p < 0,001$)
	Piniginė rizika		0,64 ($p < 0,001$)	0,44 ($p < 0,001$)
	Etinė rizika			0,66 ($p < 0,001$)
Vengiantis	Rizika sveikata	0,35 ($p > 0,05$)	0,41 ($p < 0,05$)	0,38 ($p < 0,05$)
	Piniginė rizika		0,54 ($p < 0,002$)	0,72 ($p < 0,001$)
	Etinė rizika			0,59 ($p < 0,001$)

rezultatai (pateikiami 2-oje ir 3-ioje lentelėse) leidžia daryti išvadą, kad įvairiose rizikos situacijose tiek vyrai, tiek moterys renkasi santykinai pastovų rizikos lygį, visi gauti koreliacijos koeficientai buvo statistiškai reikšmingi. Tokie duomenys leidžia numatyti, kad jei vyras renkasi aukštą rizikos lygį vienoje situacijoje, rizikuos ir kitų rūšių sprendimų situacijose (pvz., jei vyras rizikuos priimdamas sprendimą situacijoje, susijusioje su rizika sveikata, rizikuos ir piniginės rizikos srityje, kadangi šiose srityse pasirenkamo rizikos lygio koreliacijos koeficientas yra 0,59, $p < 0,001$) (žr. 2-ą lentelę).

Rezultatai, gauti moterų grupėje, taip pat panašūs. Jei moteris renkasi aukštą piniginės rizikos lygį, ji tikriausiai labiau rizikuos ir etinės, socialinės bei sveikatos rizikos situacijose (buvo gauti statistiškai reikšmingi ir piniginės bei etinės, ir piniginės bei socialinės, ir piniginės bei sveikatos, ir socialinės bei etinės rizikos sričių koreliacijos koeficientai) (žr. 3-ią lentelę). Sunkiau numatyti moterų rizikos lygio pastovumą pagal etinės ir sveikatos rizikos lygio sąsajas (koeficientas yra nedidelis – 0,16, nors ir statistiškai reikšmingas) (žr. 3-ią lentelę).

Šie rezultatai yra panašūs į kitų autorių gautus rizikingo elgesio srityje duomenis, kurie patvirtina santykinį rizikavimo bruožo pastovumą (Irwin, Millstein, 1986, 1991; Kogan, Wallach, 1964, 1967; March, 1994, 1996), ir leidžia patvirtinti iškeltą hipotezę, jog pasirenkamas rizikos lygis yra santykinai pastovus įvairiose sprendimų situacijose ir gali atspindėti asmenybės polinkio rizikuoti bruožą. Tai, kad vyrų pasirenkamas rizikos lygis buvo stabilesnis įvairiose rizikos situacijose leidžia kelti prielaidą, kad galbūt vyrų rizikavimo bruožas yra stipresnis, o moterų polinkis rizikuoti gali būti labiau veikiamas situacinių ar kitų individualių veiksnių. Šią prielaidą dar reikėtų tikrinti papildomais ty-

rimais, nors ji patvirtina daugelio autorių minimą požiūrį, kad vyrai visuomet vertinami kaip labiau mėgstantys riziką, labiau susiję su rizikinga veikla nei moterys (Adams, 2001; Wilkinson, 2001; Davidson, Freudenburg, 1996). Kita vertus, ši prielaida ir gauti tyrimo rezultatai leidžia naujai pažvelgti į moterų rizikavimą, kadangi jais remiantis galima kelti bent jau teorinę prielaidą, kad moterys nebūtinai visada turi mažiau rizikuoti nei vyrai, jos gali pasirinkti ir aukštesnį sprendimo rizikos lygį, jei to reikalauja situacija. Be to, tyrimo rezultatai pateikia naujų duomenų apie rizikavimo bruožo santykinį stabilumą įvairių sprendimų srityje. Jie nepatvirtino A. Kühbergerio (1998) skelbiamų duomenų, kad rizikavimo bruožo skirtumai labiau atsiskleidžia rizikingo elgesio srityje, o priimant rizikingus sprendimus „tarsi išnyksta“ ir papildoma žinias apie įvairių rizikos sričių ryšius. C. E. Irwin, S. G. Millstein (1991), A. Benthin ir kt. (1993) nustatė santykinį rizikavimo lygio stabilumą renkantį įvairias veiklas tik rizikos sveikata srityje (gauti statistiškai reikšmingi – nuo 0,25 iki 0,49 – rizikingo sveikatai elgesio dažnio, pvz., vairavimo išgėrus, įsitraukimo į pavojingą sveikatai seksualinį elgesį, rizikavimą šokinėjant parašiotu ir pan. koreliacijos koeficientai), šiame tyrime gauti duomenys apie įvairių rizikos sričių (sveikatos, piniginės, etinės ir socialinės) rizikos lygio ryšius.

Sprendimo priėmimo stilių analizė ir 5-oje lentelėje pateikiami tyrimo rezultatai papildoma anksčiau minėtus rezultatus ir dar kartą leidžia patvirtinti tyrimo hipotezę, jog pasirenkamas rizikos lygis yra santykinai pastovus įvairiose rizikos situacijose ir gali būti naudojamas numatyti asmens sprendimo rizikingumui vienoje sprendimo situacijoje remiantis jo elgesiu kitose sprendimų situacijose (Jackson, Hourany, Vidmar, 1972; Benthin, Slovic, Severson, 1993; Boverie,

Scheuffele, Raymond, 1995). Remiantis šiais rezultatais galima teigti, kad visi koreliacijos koeficientai, išskyrus etinės rizikos situacijas, yra teigiami. Piniginės ir sveikatos rizikos sričių ($r = 0,35$) koreliacijos koeficiento ribinis reikšmingumas ($p = 0,06$) veikiausiai buvo sąlygotas nedidelio vengiančio sprendimų priėmimo stiliaus tiriamųjų skaičiaus ($n = 30$). Šie tyrimo rezultatai gali būti naudingi ateities tyrimų hipotezėms kelti, kadangi sprendimų priėmimo stiliaus sąsajos su rizikingų sprendimų priėmimu kol kas yra mažai aprašytos rizikingų sprendimų literatūroje. Remiantis šio tyrimo rezultatais yra pagrindo kelti prielaidą, kad jei asmuo pasižymi racionalių sprendimų priėmimo stiliumi, jo sprendimai bus mažiau rizikingi įvairiose situacijose nei to asmens, kuris pasižymi intuityviu sprendimų priėmimo stiliumi, ir šis polinkis yra santykinai stabilus.

Gali būti, kad etinės rizikos matas pagal N. Kogano ir M. A. Wallacho (1964) pasiūlytą procedūrą nėra tikslus. Apie šios prielaidos tikėtumą galima spręsti iš didesnių etinės rizikos vertinimų standartinių nuokrypių, palyginti su kitų situacijų vertinimų standartais (žr. 4-ą lentelę). Todėl sprendimų priėmimo etinės rizikos situacijose rezultatus reikėtų vertinti atsargiai.

Taigi gauti tyrimo duomenys leidžia diskutuoti su tais psichologais, kurie ypač akcentuoja

situacijos svarbą priimant rizikingus sprendimus (Kahneman & Tversky, 1979; Zeelenberg & Van Dijk, 1997; Wang & Johnston, 1995; Williams & Wong Wee Voon, 1999) ir nuvertina asmenybės bruožų įtaką žmogaus pasirinkimams. Gali būti, kad jie nėra teisūs, ir asmenybės dispozicijų ignoravimas yra šiek tiek nepagrįstas. Žinoma, šio tyrimo rezultatus dar reikėtų tikrinti papildomais tyrimais, kad rezultatus būtų galima taikyti ir kitoms populiacijos grupėms, ne tik studentams.

Išvados

Apibendrinus tyrimo rezultatus, buvo padarytos tokios išvados:

1. Rizikos lygis, pasirenkamas įvairiose sprendimų situacijose, yra santykinai pastovus dydis ir gali būti susijęs su asmenybės bruožu – polinkiu rizikuoti. Pasirenkami rizikos lygiai įvairiose sprendimų situacijose (pvz., susijusiose su sveikata, pinigais, socialine ar etine rizika) yra statistiškai reikšmingai susiję.

2. Vyrų pasirenkamas rizikos lygis įvairiose sprendimų situacijose yra stabilesnis nei moterų.

3. Analizuojant pasirenkamą rizikos lygį situacijose, susijusiose su etine rizika, gali būti sunku prognozuoti asmens polinkį rizikuoti kitose situacijose.

LITERATŪRA

Adams J. Rizika. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001. 272 p.

Atkinson J. W. Introduction to Motivation. New York, 1964.

Barkan R., Zohar D., Erev I. Accidents and Decision Making Under Uncertainty: A Comparison of Four Models // Organizational Behavior and Human Decision Processes. 1998, vol. 74, no 2, p. 118–144.

Beattie J., Baron J., Hershey J. C., Spranca M. D. Psychological Determinants of Decision Attitude // Journal of Behavioral Decision Making. 1994, vol. 7, p. 129–144.

Benthin A., Slovic P., Severson H. A Psychometric Study of Adolescent Risk Perception // Journal of Adolescence. 1993, no 16, p. 153–168.

Birnbaum M. H., Chavez A. Tests of Theories of Decision Making: Violations of Branch Independence

and Distribution Independence // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1997, vol. 71, no 2, p. 161–194.

Boverie P. E., Scheuffele D. J., Raymond E. L. Multimethodological Approach to Examining Risk-Taking // *Current Psychology: Developmental, Learning, Social*. Winter 1994–1995, vol. 13, no 4, p. 289–302.

Davidson D. J., Freudenburg W. R. Gender and Environmental Risk Concerns // *Environment and Behavior*. 1996, vol. 28, no 3, p. 302–339.

Group Decision Making / Eds. H. Brandstätter, J. H. Davis, G. Stocker-Kreichgauer. USA: Academic Press, 1982, 314 p.

Irwin C. E., Millstein S. G. Biopsychosocial Correlates of Risk-Taking Behaviors during Adolescence: Can the Physician Intervene? // *Journal of Adolescent Health Care*. 1986, vol. 7, p. 82–96.

Irwin C. E., Millstein S. G. Correlates and Predictors of Risk-Taking Behavior during Adolescence // Lipsitt L. P., Mitnick L. L. *Self-Regulatory Behavior and Risk-Taking: Causes and Consequences*. New Jersey, 1991. 410 p.

Yousef D. A. Predictors of Decision-Making Styles in a Non-Western Country // *Leadership and Organization Development Journal*. 1998, vol. 19/7, p. 366–373.

Jackson D. N., Hourany L., Vidmar N. J. A Four – Dimensional Interpretation of Risk Taking // *Journal of Personality*. 1972, vol. 40, p. 483–501.

Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision Making Under Risk // *Econometrica*. 1979, no 47, p. 263–291.

Kogan N., Wallach M. A. *Risk Taking: A Study in Cognition and Personality*. Holt, Rinehart and Winston. New Jersey, 1964. 278 p.

Kozeleckij J. *Psichologičeskaja teorija rešenij*. Moskva, 1979 (rusų k.).

Kühberger A. The Influence of Framing on Risky Decisions: A Meta-analysis // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1998, vol. 75, no 1, p. 23–55.

Lim R. G. A Range – Frequency Explanation of Shifting Reference Points in Risky Decision Making // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1995, vol. 63, no 1, p. 6–20.

Lopes L. L. Risk and Distributional Inequality // *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. 1984, vol. 10, no 4, p. 465–486.

March J. G. *A Primer on Decision Making: How Decisions Happen*. The Free Press. New York, 1994. 296 p.

March J. G. Learning to be Risk Averse // *Psychological Review*. 1996, vol. 101, no 2, p. 309–319.

McDougal Y. J. Decision Making Under Risk: Risk Preference, Monetary Goals and Information Search // *Personality and Individual Differences*. 1995, vol. 18, no 6, p. 771–782.

Myers P. S. Risk Perception and Economic Behavior // *Journal of Risk & Insurance*. 1995, vol. 62, no 4, p. 778–779.

Scott S. G., Bruce R. A. Decision-Making Style: The Development and Assessment of a New Measure // *Educational and Psychological Measurement*. 1995, vol. 55, no 5, p. 818–831.

Sitkin S. B., Pablo A. L. Reconceptualizing the Determinants of Risk Behavior // *Academy of Management Review*. 1992, vol. 17, no 1, p. 9–38.

Sullivan K., Kida T. The Effect of Multiple Reference Points and Prior Gains and Losses on Managers' Risky Decision // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1995, vol. 64, no 1, p. 76–84.

Wang X. T., Johnston V. S. Perceived Social Context and Risk Preference: A Re-examination of Framing Effects in a Life – Death Decision Problem // *Journal of Behavioral Decision Making*. 1995, vol. 8, p. 279–293.

Wilkinson I. *Anxiety in A Risk Society*. London, New York: Routledge, 2001. 165 p.

Williams S., Narendran S. Determinants of Managerial Risk: Exploring Personality and Cultural Influences // *Journal of Social Psychology*. 1999, no 1, p. 102–139.

Williams S., Wong Wee Voon Y. The effects of mood on managerial risk perceptions: exploring affect and the dimensions of risk // *The Journal of Social Psychology*. 1999, vol. 139, no 3, p. 268–285.

Zeelenberg M., van Dijk E. A. Reverse Sunk Cost Effect in Risky Decision Making: Sometimes We Have Too Much Invested to Gamble // *Journal of Economic Psychology*. 1997, vol. 18, no 6, p. 677–692.

THE STABILITY OF RISK LEVEL ACROSS VARIOUS DECISION SITUATIONS

Auksė Endriulaitienė, Vaclovas Martišius

Summary

Few would dispute that we are living at a time of high anxiety and uncertainty. That's why in recent years, social scientific interest in risk has increased enormously. The main theory that explains human decision processes in the face of risk is Prospect theory of D. Kahneman and A. Tversky. It emphasizes the impact of situation upon human risk taking. The contradictory results from the investigations in the perspective of human trait theory give the challenge to the prospect theory and raise the assumption that people have the personality trait – propensity to risk that could explain at least the part of human risky decision making and risk taking behavior. The present investigation aims to

find if the decision risk level is stable across various decision situations and could be the index of human propensity to risk. The subjects were 262 students from Vytautas Magnus University and Vilnius University in Lithuania; they completed Choice Dilemma Questionnaire (Kogan, Wallach, 1964) and The Scale of General Decision Making Style (Scott, Bruce, 1995). The results showed that correlation coefficients among risk levels in various decision situations were high and significant. So risk level was stable across the situations and could be related to the personality disposition – propensity to risk. The implications of results and limitations of the study were discussed.

Iteikta 2003 09 08